

Pieno produktų vertės pasiskirstymas tarp pieno gamintojų, perdirbėjų ir prekybininkų

Albertas Gapšys,

Deiva Mikelionytė,

Ovidija Eičaitė

*Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas,
V. Kudirkos g. 18, LT-03105 Vilnius
El. paštas: albertas@laei.lt,
deivam@laei.lt,
ovidija@laei.lt*

Straipsnyje nagrinėjama, kaip už parduotus pieno produktus gaunamos pajamos pasiskirsto tarp pieno gamintojų, perdirbėjų ir prekybininkų. Tyrimas atliktas dviem kryptimis: geriamojo pieno mažmeninės kainos pasiskirstymo tarp rinkos dalyvių įvairiose pasaulio šalyse palyginimas bei dažniausiai Lietuvoje vartojamų penkių pieno produktų verčių pasidalijimo tarp rinkos dalyvių vertinimas.

Tyrimo analizuojami IFCN (*International Farm Comparison Network* – Tarptautinis ūkių palyginimo tinklas) Pieno sektoriaus 2008 m. ataskaitos duomenys apie pieno gamintojų dalį mažmeninėje geriamojo pieno kainoje. Pasirinktinai išanalizuoti 38 pasaulio šalių (iš jų 23 priklauso ES) duomenys. Palyginus mažmeninės pieno kainos struktūrą Lietuvoje su analogiška struktūra kitose šalyse, nustatyta, kad pieno gamintojams tenkanti dalis įvairiose šalyse yra labai skirtinga. 2007 m. didžiausia pieno gamintojų dalis buvo Indijoje, Islandijoje, Kanadoje ir Portugalijoje, o mažiausia – Rumunijoje, Italijoje, Australijoje. Lietuvoje 2007 m. mažmeninė pieno kaina pasiskirstė tokiomis dalimis: pieno gamintojams teko 39 %, perdirbėjams ir prekybininkams – 46 %, PVM – 15 %. Tarp ES šalių Lietuvos pieno gamintojams tenkanti pieno mažmeninės kainos dalis yra artima ES šalių vidurkiui. Šalių grupavimas pagal daugelį požymių (pieno produktų gamybos apimtis, eksporto apimtis, pieno pardavimo kainą) leido nustatyti kai kurias bendras pieno gamintojų dalies mažmeninėje pieno kainoje formavimosi tendencijas.

Tyrimo nagrinėjamas pajamų iš geriamojo pieno, grietinės, sviesto, „Tilsit“ tipo sūrio ir varškės sūrio pasidalijimas tarp rinkos dalyvių Lietuvoje. Skaičiavimuose įvertintos tiesioginių išmokų pajamos ir rinkodaros paslaugų vertės persiskirstymas. Tyrimo rezultatai rodo, kad minėtų produktų vertėje tiesioginės išmokos nežymiai didina pieno gamintojų dalį, o pajamos, gautos iš perdirbėjų už prekybos papildomas rinkodaros paslaugas – prekybos įmonių dalį, atitinkamai sumažindamos perdirbėjų dalį. Pieno gamintojų santykinė pajamų dalis iš grietinės, sviesto ir „Tilsit“ tipo sūrio pardavimų yra didesnė nei iš pieno ir varškės sūrio pardavimų. Tyrimo atliktas tik Lietuvos rinkoje parduodamų šalies pieno perdirbėjų pagamintų pieno produktų vertės pasiskirstymas, kadangi nėra duomenų apie įvairias šalis eksportuojamų gaminių (o jų gamybai sunaudojama daugiau kaip pusė viso supirkto pieno) mažmenines kainas.

Raktažodžiai: mažmeninės kainos struktūra, vertės pasiskirstymas.

ĮVADAS

Rinkos sąlygomis produktas įgyja realią savo vertę pardavimo procese. Pirkėjas parduotuvėje mato ją mažmeninės kainos pavidalu. Pieno produktų mažmeninę kainą formuoja žemdirbių (pieno gamintojų), perdirbėjų ir prekybininkų darbo indėlis, dalį kainos sudaro mokesčiai. Pastebimai svyruojant kainoms, iškyla klausimas, kokiomis dalimis mažmeninė kaina pasiskirsto tarp rinkos dalyvių ir kuriose grandyse šios dalys labiausiai kinta.

Pieno gamintojų dalį – žaliavinio pieno vertę apibūdina supirkimo kaina, kuri kinta dėl paklausos ir pasiūlos santykio pasikeitimo ir sezoniškumo. Tačiau tikroji vertė didesnė, nes žemdirbiams iš biudžeto papildomai mokamos tiesioginės išmokos už pieno gamybos kvotas, kultūrinės pievas ir ariamą žemę pašarui užsiauginti. Visuomenė pripažįsta, kad pieno gamintojų sukurta vertė didesnė nei jiems už produkciją mokama kaina.

Žaliavinio pieno perdirbimas – antra stadija, kurioje sukurama produkto pridėtinė vertė. Galutinis šios stadijos

rezultatas – didmeninė kaina, iš kurios atėmus supirkimo kainą, gaunama perdirbėjų dalis. Kai kurių produktų gamybos procesuose iš žaliavinio pieno gaunamas ne tik pagrindinis produktas, bet ir šalutinis. Vertinant žaliavos kainą pagrindiniam produktui pagaminti, atsižvelgiama į šalutinio produkto kainą, kuria mažinama žaliavos kaina pagrindiniam produktui pagaminti. Pavyzdžiui, sūrių gamyboje technologinio proceso metu gaunamų išrūgų pardavimo kaina mažinama žaliavos sūrio gamybai kaina.

Prekybininkų dalis apskaičiuojama, iš mažmeninės kainos išskaičiuojant PVM ir atimant didmeninę kainą. Be to, prekybininkų dalį didina pajamos, gaunamos iš perdirbėjų už įvairias rinkodaros paslaugas, ir perdirbėjų daromos nuolaidos, kurios neatsispindi kainoje, bet didina prekybininkų pajamas už pieno produktus, atitinkamai jas mažindama perdirbėjams.

Paprasčiausias mažmeninės pieno kainos struktūros apibūdinimas – tai 3 kainų (pieno supirkimo, didmeninės ir mažmeninės) skirtumo ir PVM santykio vertinimas. Šios struktūros vertinimas dažniausiai ir aptinkamas tyrimuose. Pieno produktų vertės struktūra atspindi ir pajamų persiskirstymą bei gaunamas papildomas pajamas iš subsidijų.

Lietuvoje žaliavinio pieno supirkimo kaina yra viena žemiausių ES šalyse. Siekiant išsiaiškinti priežastis, atliktas geriamojo pieno verčių pasidalijimo tyrimas ir palyginimas su kitomis ES šalimis. Vykstant konvergencijai, pieno supirkimo kainų skirtumai tarp ES šalių turėtų mažėti, tačiau 2004–2008 m. esminių pokyčių neįvyko. Nuo ES vidurkio atsilieka apie 30 %, o kaimyninės Lenkijos – 20 %. Tuo tarpu pieno produktų mažmeninės kainos jau siekia vidurkį.

Tyrimo tikslas – nustatyti, kokiomis dalimis pasiskirsto populiariausių pieno produktų pajamos tarp pieno gamintojų, perdirbėjų ir prekybininkų. Tyrimo uždaviniai – sukurti pieno produktų pajamų pasiskirstymo tarp pieno gamintojų, perdirbėjų ir prekybininkų tyrimo metodiką bei pagal ją atlikti daugiausiai Lietuvos rinkoje parduodamų pieno produktų pajamų pasiskirstymo tyrimą. Tyrimo objektas – pieno produktų pajamos.

Tyrimas atliktas Vyriausybės paskirtos tarpžinybinės darbo grupės užsakymu. Tai rodo didelį temos aktualumą. Temos naujumą pažymi tai, kad kiti autoriai tokiu tyrimo būdu nebandė nagrinėti problemos svarbos ir jos ištakų. Ankstesniuose kitų autorių tyrimuose produktų verčių pasiskirstymas buvo vertintas kaip proporcijos tarp supirkimo, įmonių ir mažmeninių kainų skirtumo, atsižvelgiant ir į pridėtinės vertės mokesčio dalį, taip pat nagrinėta, kaip šios proporcijos kinta per tam tikrą laikotarpį, kokios jų kitimo priežastys ir veiksniai (Elitzak, 1997; Guillotreu, 2003; Niemi, Jansik, 2006; Torsten, Wesseling, 2006; DairyCo, 2007). Šiuose tyrimuose nebuvo tirta, kaip kainų pavidalu gautos pajamos vėliau persiskirsto tarp rinkos dalyvių įvairių nuolaidų, mokėjimų už rinkodaros paslaugas pavidalu. Be to, nebuvo įvertinta, kaip verčių pasiskirstymo proporcijas keičia atskirų rinkos dalyvių gaunamos subsidijos už tam tik-

rų produktų gamybą ar veiklą, susijusią su jų gamyba, tik paminėta apie jų egzistavimą ir galimą įtaką mažmeninės kainos struktūrai (Niemi, Jansik, 2006). Šie nauji aspektai buvo įtraukti, tiriant pieno produktų verčių pasiskirstymą Lietuvoje. Dėl minėtų duomenų kitose šalyse trūkumo palyginimas su kitomis šalimis atliktas tik kaip proporcijos tarp kainų skirtumo.

TYRIMO METODAI IR SĄLYGOS

Prieš nustatant Lietuvoje gaminamų pieno produktų verčių struktūrą, buvo tikslinga palyginti geriamojo pieno kainos struktūrą su analogiška struktūra kitose pasaulio šalyse. Tai atlikta, taikant analitinio grupavimo ir palyginimo metodus. Analizės duomenų baze pasirinkta 2008 m. IFCN Pieno sektoriaus ataskaita, kurioje pateikti 78 pasaulio šalių 2007 m. duomenys apie kiekvienos iš jų pieno sektorių (Hemme et al., 2008). Tyrimui pasirinktos 38 šalys. Iš jų 23 ES šalys narės, kitos – daugiausiai pieno pasaulyje pagaminančios ir eksportuojančios šalys, kaimyninės šalys.

Verčių pasiskirstymo tyrimas apima Lietuvos rinkoje parduodamus Lietuvos pieno perdirbimo įmonių pagamintus pieno produktus. Tyrimo apimtį sąlygojo Lietuvos statistikos institucijų skelbiami duomenys, kadangi pateikiamos tik vienuolikos konkrečių pieno produktų tiek didmeninės, tiek mažmeninės kainos. Buvo atrinkti penki pieno produktai, kurių daugiausiai parduodama atskirų gaminių grupėse ir šitaip geriausiai reprezentuoja pieno produktų verčių pasiskirstymą. Tai:

- geriamas pienas, 2,5 % riebumo, 1 l plėvelės fasuotėje,
- „Tilsit“ tipo sūris, išfasuotas,
- grietinė, 30 % riebumo, 450 g polistirolo indeliuose,
- sviestas, 82 % riebumo, išfasuotas po 200 g,
- varškės sūris, 22 % riebumo.

Skaičiavimai atlikti 1 kg šių produktų.

Buvo tiriamas šių produktų verčių pasiskirstymas tarp 4 rinkos dalyvių – pieno gamintojų, pieno perdirbimo įmonių, prekybos įmonių ir valstybės.

Tyrimo laikotarpis – 2008 metai, duomenis pateikiant pamėnesiui. Sausio–rugsėjo mėnesių faktiniai duomenys paimti iš Lietuvos statistikos departamento ir ŽŪMPRIŠ (Žemės ūkio ir maisto produktų rinkos informacinė sistema) duomenų bazių, o spalio–gruodžio duomenis prognozavo Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto (LAEI) ekspertai, remdamiesi pieno perdirbimo įmonių prognozėmis ir įvertindami rinkoje vyraujančias tendencijas. Taip pat panaudoti Lietuvos žemės ūkio ministerijos patvirtinti tiesioginių išmokų dydžiai.

Iš pradžių identifikuotos pieno gamintojų, pieno perdirbimo įmonių ir prekybos įmonių pajamos, gaunamos per kainas – supirkimo, įmonių (didmeninės ir mažmeninės). Tačiau vėlesniuose procesuose šios pajamos persiskirsto, be to, pieno gamintojai gauna papildomas pajamas už parduodamą pieną ne vien per pieno supirkimo kainas.

Pagal 2008 m. galiojusius teisės aktus, pieno produktams buvo taikomas 18 % pridėtinės vertės mokestis, patenkantis į valstybės biudžetą. Pieno produktų vertės struktūroje šis mokestis ir apskaičiuotas kaip 15,25 % sudaranti mažmeninės kainos dalis.

Dalis pajamų persiskirsto tarp pieno perdirbimo ir prekybos įmonių nuolaidų ir mokėjimų už rinkodaros paslaugas pavidalu. Apskaičiuota, kad 2008 m. sausį–rugsėjį pieno perdirbimo įmonės grąžino prekybos įmonėms 0,1477 Lt už 1 Lt parduotos produkcijos, o spalį–gruodį planavo grąžinti 0,1556 Lt už 1 Lt parduotos produkcijos kaip nuolaidas ar mokėjimus už rinkodaros paslaugas.

Pieno gamintojai už parduotą pieną gauna ne tik pieno supirkimo kainą, bet ir tiesiogines išmokas. Už parduoto kvotinio pieno (3,99 % riebumo) kilogramą mokama 0,087 Lt išmoka. Verčių pasiskirstymo skaičiavimuose šios išmokos įtrauktos, perskaičiuotos pieno produkto riebumui (geriamo pieno atveju) arba produktui pagaminti naudojamo žaliavinio pieno riebumui. Perskaičiavimas atliktas, naudojant Žalio pieno kiekio perskaičiavimo pagal bazinius sudėties rodiklius (riebumą ir baltymingumą) į bazinį pieno kiekį metodiką, patvirtintą Žemės ūkio ministro įsakymu Nr. 67 (1998 m. vasario 12 d.).

Tiesioginės išmokos už pievas ir kitus augalus 1 kg natūralaus pieno apskaičiuotos, atsižvelgiant į vidutinį primilžį iš vienos karvės (2007 m. buvo 4708 kg/m., skaičiavimuose imta 5000 kg/m., įvertinus primilžio augimą), tokio produktyvumo karvės metinį pašarų raciono poreikį ir vidutinį pašarui naudojamų augalų derlingumą. Apskaičiuota, kad vienai 5000 kg/m. pieno duodančiai karvei pašerti reikia turėti 1,8 ha pievų (tiesioginė išmoka – 247,76 Lt/ha) ir 0,5 ha ariamos žemės (tiesioginė išmoka – 391,76 Lt/ha). Iš viso už šias žemės ūkio naudmenas pieno gamintojai per metus gauna 691,4 Lt tiesioginių išmokų, arba 0,138 Lt už natūralaus pieno kilogramą.

Tiesioginių išmokų dydžiai taikyti vienodi per visus metus, kadangi išmokos mokamos vieną kartą per metus ir diferencijuoti pagal mėnesius neįmanoma.

Pieno produktų 1 kg pagaminti reikia skirtingo žaliavos kiekio, be to, juos gaminant gaunami šalutiniai produktai (išskyrus geriamą pieną), kurie taip pat parduodami. Tad apskaičiuojant pieno žaliavos kainą pieno produktui pagaminti, buvo atsižvelgta į šiuos veiksnius. Skaičiavimai atlikti, remiantis Kauno technologijos universiteto Maisto instituto 2004 m. parengta Nenugriebto ir nugriebto pieno sąnaudų apskaičiavimo metodika Lietuvoje gaminamiems pieno produktams ir atitinkamo laikotarpio žaliavinio pieno bei šalutinių produktų kainomis.

Pieno gamintojų gaunama vertė už konkretų produktą apskaičiuota pagal formulę:

$$W_{PG} = \check{Z}K + IK \times PPK + TI \times NPK; \quad (1)$$

čia W_{PG} – pieno gamintojų gaunama vertė,

$\check{Z}K$ – pieno žaliavos kaina produktui pagaminti,

IK – išmokos už kvotinį pieną, perskaičiuotos pagal naudojamos žaliavos riebumą, 1 kg pieno,

PPK – panaudotos pieno žaliavos kiekis, apskaičiuojamas kaip pieno žaliavos produktui pagaminti kainos ir tos žaliavos 1 kg kainos santykis,

TI – tiesioginės išmokos už augalų plotus 1 kg natūralaus pieno,

NPK – panaudoto natūralaus pieno kiekis, apskaičiuojamas kaip pieno žaliavos produktui pagaminti kainos ir natūralaus pieno 1 kg kainos santykis.

Pieno perdirbėjų gaunama vertė už konkretų produktą apskaičiuota pagal formulę:

$$W_{PP} = IK - \check{Z}K - NMP \times IK; \quad (2)$$

čia W_{PP} – pieno perdirbėjų gaunama vertė,

IK – produkto įmonės kaina,

$\check{Z}K$ – pieno žaliavos kaina produktui pagaminti,

NMP – prekybininkams sumokama nuolaidų ir marketinginių paslaugų vertė 1-am parduotos produkcijos litui.

Prekybininkų gaunama vertė už konkretų produktą apskaičiuota pagal formulę:

$$W_{Pr} = MK - MK \times 0,1525 - IK + NMP \times IK; \quad (3)$$

čia W_{Pr} – prekybininkų gaunama vertė,

MK – mažmeninė produkto kaina,

IK – produkto įmonės kaina,

NMP – prekybininkams sumokama nuolaidų ir marketinginių paslaugų vertė 1-am parduotos produkcijos litui.

Skaičiuojant verčių struktūrą, galutine produkto verte imama ne mažmeninė kaina, o tiek, kiek ji kainuoja visuomenei, nes visuomenė iš biudžeto primoka pieno gamintojams tiesioginių išmokų pavidalu. Tad galutinė produkto vertė apskaičiuota pagal formulę:

$$W_G = MK + IK \times PPK + TI \times NPK; \quad (4)$$

čia W_G – galutinė produkto vertė,

IK – išmokos už kvotinį pieną, perskaičiuotos pagal naudojamos žaliavos riebumą, 1 kg pieno,

PPK – panaudotos pieno žaliavos kiekis,

TI – tiesioginės išmokos už augalų plotus 1 kg natūralaus pieno,

NPK – panaudoto natūralaus pieno kiekis.

REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Sugrupavus 38 šalių duomenis pagal žemdirbių (ūkininkų) dalį, nustatyta, kad 2007 m. pieno kainos struktūroje ūkininkų dalis atskirose šalyse svyravo nuo 70 % Indijoje iki 25 % Rumunijoje, bendra perdirbėjų ir prekybininkų dalis – nuo 75 % Rumunijoje iki 25 % Islandijoje, PVM dalis – nuo 0 iki 20 % (1 lentelė). Ūkininkų dalis Lietuvoje sudarė 39 %. Pagal šį rodiklį Lietuva tarp 38 šalių užėmė 23 vietą.

Palyginus pieno kainos struktūras tose šalyse, kurios daugiausiai pasaulyje pagamino ir pardavė pieno perdirbimui,

1 lentelė. Pieno kainos struktūra atskirose pasaulio šalyse 2007 m. %

Table 1. Structure of milk price in different countries in 2007, %

Eil. Nr. No.	Šalis Country	Ūkininkų dalis Farmers share, %	Perdirbėjų ir prekybininkų dalis Processors and retailers share, %	PVM dalis VAT share, %	Eil. Nr. No.	Šalis / Country	Ūkininkų dalis Farmers share, %	Perdirbėjų ir prekybininkų dalis Processors and retailers share, %	PVM dalis VAT share, %
1.	Indija / India	70	30	0	20.	Prancūzija / France	43	52	5
2.	Islandija / Iceland	68	25,5	6,5	21.	Vengrija / Hungary	42	45	13
3.	Kanada / Canada	66	34	0	22.	Švedija / Sweden	41	48	11
4.	Portugalija / Portugal	63	32	5	23.	Lietuva / Lithuania	39	46	15
5.	Lenkija / Poland	59	34,5	6,5	24.	Latvija / Latvia	39	46	15
6.	Kinija / China	56	44	0	25.	Naujoji Zelandija / New Zealand	39	50	11
7.	Čekija / Czechia	56	39	5	26.	Belgija / Belgium	38	56	6
8.	Nyderlandai / The Netherlands	55	39	6	27.	Airija / Ireland	38	62	0
9.	Vokietija / Germany	54	39,5	6,5	28.	Rusijos Federacija / Russian Federation	39	52	9
10.	Suomija / Finland	51	34,5	14,5	29.	Slovakija / Slovakia	39	45	16
11.	JAV / USA	50	50	0	30.	Austrija / Austria	37	54	9
12.	Bulgarija / Bulgaria	50	33	17	31.	Liuksemburgas / Luxembourg	36	61	3
13.	Slovėnija / Slovenia	49	43	8	32.	Jungtinė Karalystė / United Kingdom	36	64	0
14.	Baltarusija / Belarus	48	43	9	33.	Norvegija / Norway	33	55	12
15.	Šveicarija / Switzerland	48	50	2	34.	Danija / Denmark	32	48	20
16.	Argentina / Argentina	47	36	17	35.	Turkija / Turkey	32	61	7
17.	Ukraina / Ukraine	47	36	17	36.	Australija / Australia	30	70	0
18.	Ispanija / Spain	46	40	14	37.	Italija / Italy	27	69	4
19.	Brazilija / Brazil	43	57	0	38.	Rumunija / Romania	25	75	0

Šaltinis: Dairy Report 2008, International Farm Comparison Network.

taip pat ir tose šalyse, kurios daugiausiai pasaulyje eksportavo pieno produktų, nustatyta, kad 2007 m. tų šalių pieno kainos struktūroje ūkininkų dalis svyravo nuo 70 % Indijoje iki 36 % Jungtinėje Karalystėje, bendra perdirbėjų ir prekybininkų dalis – nuo 64 % Jungtinėje Karalystėje iki 30 % Indijoje, PVM dalis – nuo 0 iki 11 %. Į šalių, kurios daugiausiai pasaulyje pagamino ir pardavė pieno perdirbimui, dešimtuką pateko 3 šalys (Naujoji Zelandija, Jungtinė Karalystė ir Rusija), kuriose ūkininkų dalis yra lygi arba mažesnė už ūkininkų dalį Lietuvoje. Atlikta analizė rodo, kad tose šalyse, kuriose ūkininkų dalis sudarė 50 % ir daugiau, arba nėra PVM (Indija, Kinija, JAV, Brazilija), arba pienui taikomas sumažintas PVM tarifas (Nyderlandai, Vokietija, Prancūzija).

Pagal ūkininkų dalies dydį Lietuva tarp ES šalių užima 13 vietą. 2007 m. mažmeninės pieno kainos struktūroje ūkininkų dalis svyravo nuo 63 % Portugalijoje iki 25 % Rumunijoje ir Italijoje. Belgija, Airija, Austrija, Liuksemburgas, Jungtinė Karalystė, Danija ir Italija buvo tos ES

senosios šalys narės, kuriose ūkininkų dalis buvo mažesnė, nei Lietuvoje.

2007 m. vidutinė metinė pieno, kurio riebumas 4 % ir baltymingumas 3,3 %, supirkimo kaina atskirose šalyse svyravo nuo 19 USD / 100 kg Baltarusijoje iki 80 USD / 100 kg Islandijoje. Vis dėlto koreliacinio supirkimo kainos dydžio ir pieno gamintojų dalies ryšio mažmeninės kainos struktūroje nėra. Tačiau nuo mažmeninės kainos dydžio pieno gamintojų dalis turi priklausomybę. Atlikta analizė rodo, kad pieno gamintojų dalis yra palyginti maža tose šalyse, kuriose aukšta mažmeninė pieno kaina.

Grupavimas pagal šalių vidutinį ūkio dydį parodė, kad pieno gamintojų dalis yra palyginti maža tose šalyse, kuriose vidutinis pieno ūkis mažas.

Analizuojamų šalių pieno kainos struktūroje pieno gamintojų dalis per tam tikrą laikotarpį turėjo mažėjimo tendenciją. Pieno gamintojų dalies kitimo tendencijai įvertinti pasirinktas 2000–2006 m. laikotarpis. 2006 m., palyginti su

2000 m., iš 31 šalies net 20 šalių pieno gamintojų dalis mažėjo, 2 šalyse išliko nepakitusi ir tik 9 šalyse – didėjo. Pieno gamintojų daliai mažėjant, didėjo bendra pieno perdirbėjų ir prekybininkų dalis. Kaip vieną iš šio reiškinio priežasčių galima įvardyti perdirbimo gamybos ir mažmeninės prekybos koncentracijos augimą. Tą patį teigia ir Suomijos MTT žemės ūkio ir maisto tyrimų instituto atliktas tyrimas. 2006 m. Suomijos MTT žemės ūkio ir maisto tyrimų instituto tyrėjai J. Niemi ir C. Jansik atliko kai kurių maisto produktų mažmeninių kainų struktūros tyrimą (Niemi, Jansik, 2006). Tyrimas apėmė 1996–2004 metus. Pasirinkti pieno produktai – neriebus pienas, „Edam“ tipo sūris, sviestas. Suomijos MTT žemės ūkio ir maisto tyrimų instituto tyrėjai padarė išvadą, kad 1996–2004 m. bendra perdirbėjų ir prekybininkų dalis didėjo, o pieno gamintojų – mažėjo. Prekybininkų dalis didėjo dėl mažmeninės prekybos koncentracijos ir didžiausių prekybos tinklų augimo. 2005 m., palyginti su 1990 m., du didžiausi Suomijos mažmeninės prekybos tinklai padidino užimamos rinkos dalį nuo 55 iki 70 %. Pokyčių būta ir perdirbimo srityje. Perdirbėjų Suomijoje sumažėjo, o likę yra dideli su integruotomis operacijomis. Pasikeitimai kainos

struktūroje buvo susiję ir su politiniais pasikeitimais bei parama žemės ūkiui. Perdirbėjai ir prekybininkai žinojo, kad nemažą dalį žemės ūkio pajamų sudaro subsidijos. Todėl jiems nebuvo sunku primesti mažesnes kainas žemės ūkio produkcijos gamintojams, kadangi mažėjančios kainos buvo mažiau ar daugiau kompensuojamos subsidijomis.

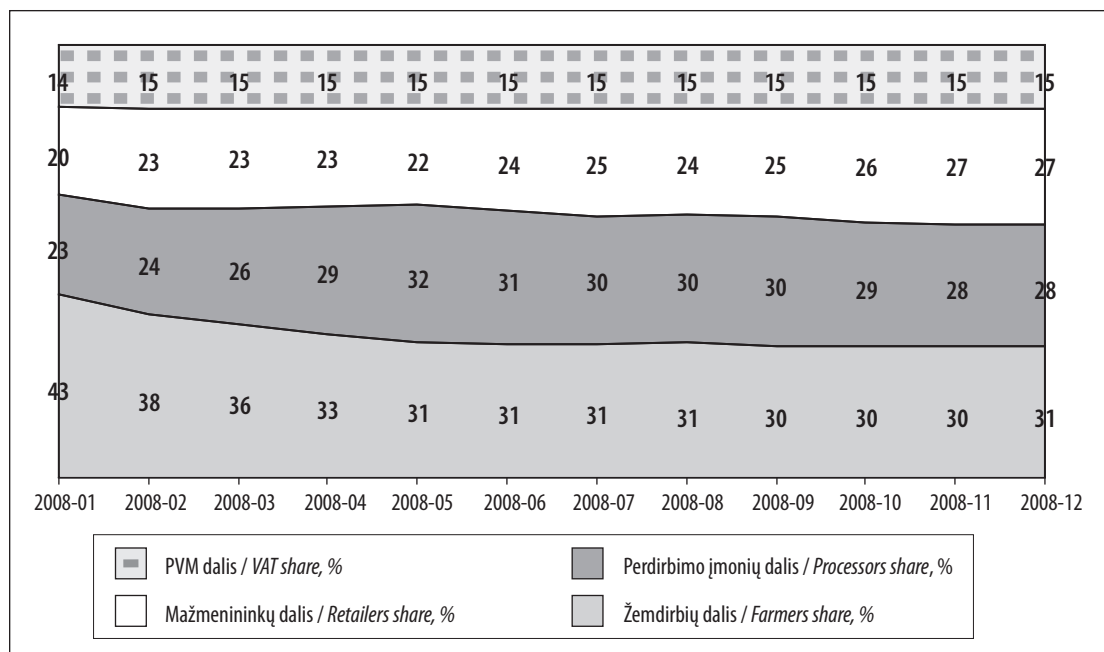
Jungtinės Karalystės pieno sektoriaus organizacijos DairyCo atliktas tyrimas apėmė geriamo pieno kainos struktūros pokyčių analizę nuo 1997 m. (DairyCo, 2007). Per 10 metų geriamo pieno mažmeninė kaina padidėjo 13,5 penso už 1 litrą, arba 32 %. Didžioji dalis šių vartotojų sumokėtų papildomų pinigų atiteko prekybininkams. Jų dalis padidėjo 11,9 penso už 1 litrą, arba 3,7 karto. Per tą patį laikotarpį perdirbėjų dalis padidėjo 2,7 penso už 1 litrą, arba 17 %, tuo tarpu pieno gamintojų dalis sumažėjo 1,1 penso už 1 litrą, arba 5 % (2 lentelė).

Lietuvoje atskirų pieno produktų verčių pasiskirstyme vienodžiausia yra PVM dalis dėl jos įstatymais fiksuoto procentinio dydžio – 14–15 %. Mažiausi svyravimai tarp atskirų produktų mažmeninės prekybos dalies dydžiuose – iki 10 procentinių punktų (1–5 pav.), prekybininkai gauna

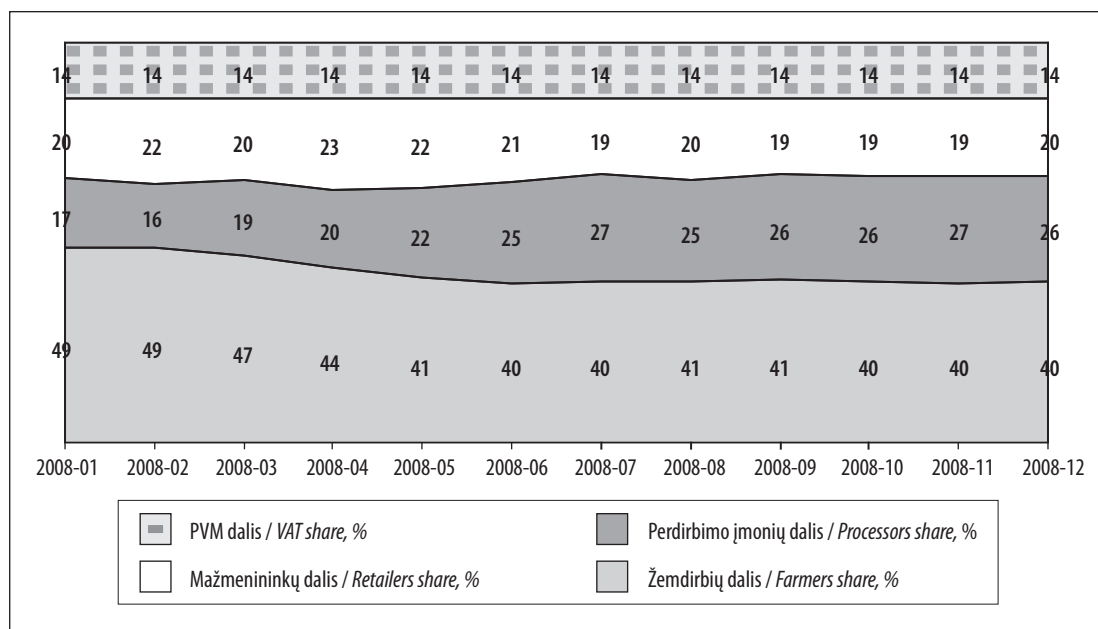
2 lentelė. Pieno gamintojų, perdirbėjų ir prekybininkų dalys pieno kainos struktūroje Jungtinėje Karalystėje 1997, 2006 ir 2007 m. pensai/l
Table 2. Margins for farmers, processors and retailers on the consumer price for liquid milk in the United Kingdom in 1997, 2006 and 2007, ppl

Metai / Year	1997	2006	2007
Pieno supirkimo kaina / Farmgate milk price	22,0	18,0	20,9
Perdirbėjų dalis / Processors share	15,7	18,0	18,4
Perdirbėjų kaina / Processors selling price	37,7	36,0	39,3
Prekybininkų dalis / Retailers share	4,4	15,6	16,3
Mažmeninė pieno kaina / Retail price	42,1	51,6	55,6

Šaltinis: Dairy Supply Chain Margins 2007, DairyCo.

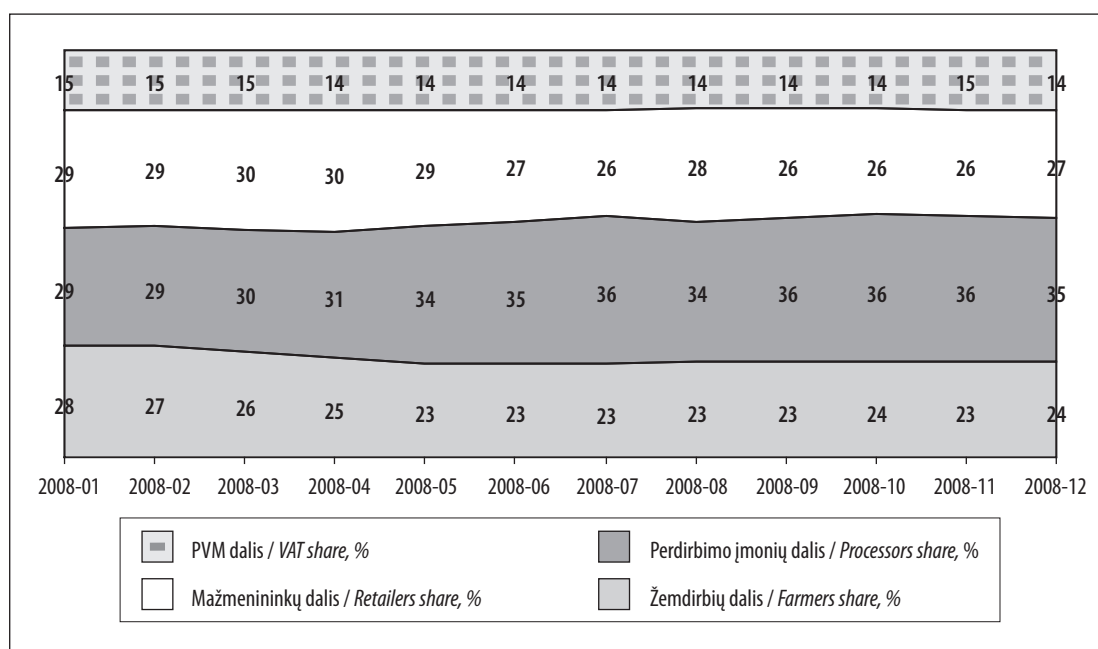

1 pav. Geriamo pieno, 2,5 % riebumo, 1 l plėvelės fasuotėje, vertės pasiskirstymas 2008 m. %
Fig. 1. The distribution of value for drinking milk (2.5% milk fat, 1 l pack) in 2008, %

2 pav. „Tilsit“ tipo sūrio, išfasuoto, vertės pasiskirstymas 2008 m. %

Fig. 2. The distribution of value for Tilsit cheese in 2008, %

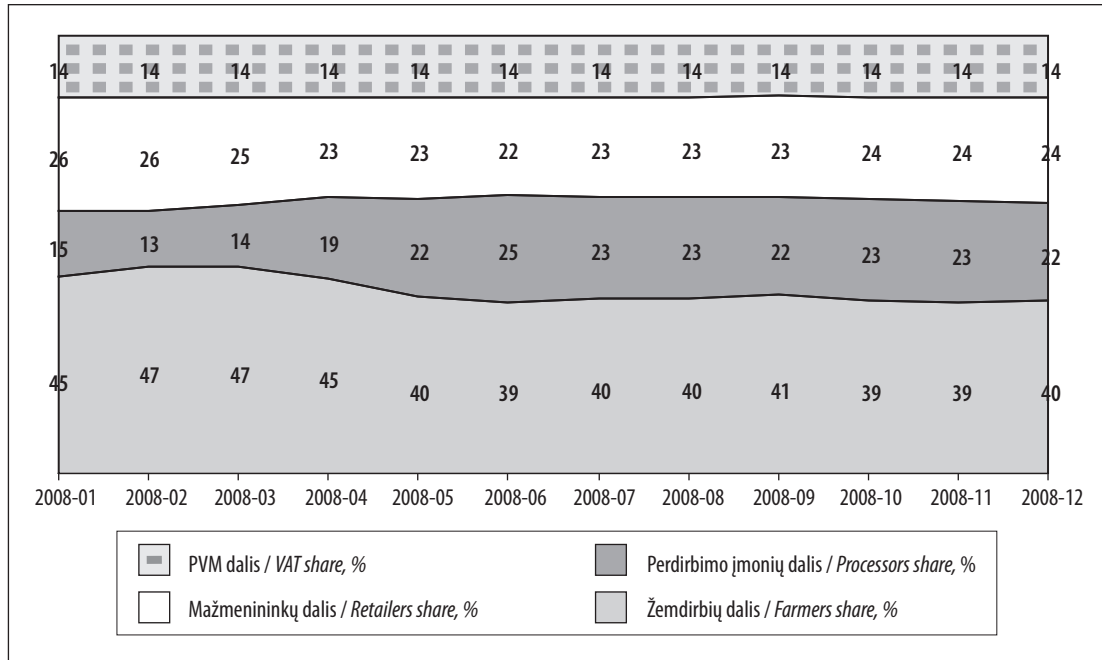
3 pav. Varškės sūrio, 22 % riebumo, vertės pasiskirstymas 2008 m. %

Fig. 3. The distribution of value for cottage cheese (22% milk fat) in 2008, %

20–27 % pieno produktų vertės. Tuo tarpu pieno perdirbėjų dalis atskiruose produktuose – nuo 15 iki 36 %, pieno gamintojų – nuo 23 iki 50 %. Atskirų pieno produktų vertės pasiskirstymą tarp pieno gamintojų (ūkininkų) ir perdirbėjų lemia ne tiek atskiroje grandyje sukurta pridėtinė vertė (pieno perdirbėjų dalis geriamo pieno struktūroje didesnė, nei „Tilsit“ tipo sūrio struktūroje, kai sūriui pagaminti reikia įdėti daugiau tiek darbo, tiek materialinių išteklių), kiek produktų konkurencinė aplinka. Tuose produktuose, kuriems rinkoje dėl mažesnio transportabilumo konkurencija yra

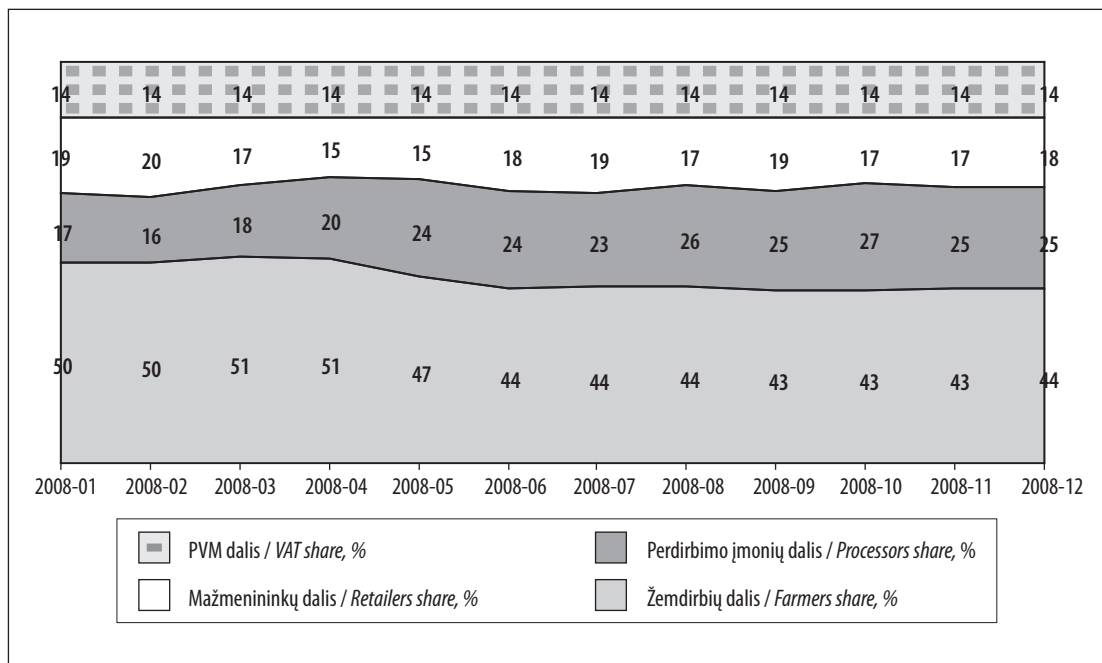
mažesnė (geriamas pienas, varškės sūris), pieno perdirbėjų dalis yra didesnė, labiau transportabiliuose, eksportiniuose produktuose ši dalis mažesnė. Tai lemia rinkos ekonomikos sąlygos. Vidutinę rinkos dalyvių dalį iš ištirtos medžiagos sunku įvertinti, kadangi tirtas ribotas pieno produktų skaičius.

Pieno produktų vertės struktūroje, palyginti su mažmeninės kainos struktūra, 11–14 procentinių punktų mažesnė pieno perdirbėjų dalis (dėl nuolaidų ir mokėjimų už rinkodaros paslaugas), 2–6 procentiniais punktais didesnė pieno gamini-

4 pav. Sviesto, 82 % riebumo, išfasuoto po 200 g, vertės pasiskirstymas 2008 m. %

Fig. 4. The distribution of value for butter (82% milk fat, 200 g pack) in 2008, %

5 pav. Grietinės, 30 % riebumo, 450 g polistirolo indeliuose, vertės pasiskirstymas 2008 m. %

Fig. 5. The distribution of value for sour cream (30% milk fat, 450 g pack) in 2008, %

tojų dalis (tiesioginių išmokų įtaka), 8–10 procentinių punktų didesnė prekybininkų dalis (savo ruožtu iš pieno perdirbėjų gaunamų nuolaidų ir mokėjimų už rinkodaros paslaugas dėka). Per 2008 m. dėl mažėjančių pieno supirkimo kainų nuosekliai mažėjo pieno gamintojų dalis. Lyginant gruodį su sausiu, pagal atskirus produktus ji sumažėjo 4–12 procentinių punktų. Atitinkamai pieno perdirbėjų dalis išaugo 5–9 procentiniais punktais. Prekybininkų dalis didesnei tirtų

produktų daliai 1–2 procentiniais punktais sumažėjo, tačiau geriamo pieno padidėjo net 6 punktais. Pieno produktų vertės pasiskirstymas geriau nei mažmeninės kainos struktūra atspindi rinkos dalyvių tarpusavio santykius ir konkurencinę aplinką. Todėl šį metodą reikėtų taikyti, vertinant rinkos dalyvių naudą. Toliau nagrinėjant problemą, reikėtų išsiaiškinti proporcijų susiformavimo priežastis: ar tai tik iš skirtingo rinkos dalyvių koncentracijos lygio kylančios pasekmės,

atspindinčios jų rinkos galią, ar atskiri rinkos dalyviai pateikia vartotojams naujų paslaugų, ar tai lemia kitos priežastys, pavyzdžiui, eksporto kainų sumažėjimo kompensavimas vidaus rinkos dalyvių sąskaita.

IŠVADOS

1. Kaip rodo tyrimas, mažmeninės pieno kainos struktūroje pieno gamintojams tenkanti dalis įvairiose šalyse svyruoja nuo 25 iki 70 % 2007 m. didžiausia pieno gamintojų dalis buvo Indijoje, Islandijoje, Kanadoje ir Portugalijoje, mažiausia – Rumunijoje, Italijoje, Australijoje. Lietuvoje 2007 m. mažmeninė pieno kaina pasiskirstė tokiais dalimis: pieno gamintojams teko 39 %, perdirbėjams ir prekybininkams – 46 %, PVM – 15 %.

2. Tarp ES šalių Lietuvos pieno gamintojams tenkanti pieno mažmeninės kainos dalis buvo didesnė nei dalis, tekusi Belgijos, Airijos, Austrijos, Jungtinės Karalystės, Danijos žemdirbiams.

3. Šalių grupavimas pagal daugelį požymių (pagal pieno produktų gamybos apimtį, pagal eksporto apimtį, išskiriant ES šalis senbuves, pagal pieno supirkimo kainą) leido nustatyti kai kurias bendras pieno gamintojų dalies pieno kainoje formavimosi tendencijas:

- kainos dalis, tenkanti pieno gamintojams, yra didesnė tose šalyse, kur žemas PVM tarifas ir mažiausia pieno mažmeninė kaina;
- mažiausia pieno gamintojams tenkanti dalis pieno kainoje yra tose šalyse, kur vyrauja smulkus ir vidutinis ūkis bei didelė pieno mažmeninė kaina;
- išanalizavus daugelio šalių ne vienerių metų gamintojų dalies pieno kainoje kitimą, galima daryti išvadą, kad gamintojams tenkanti pajamų dalis palaipsniui mažėja, o didėja prekybininkų ir perdirbėjų dalis.

4. Vertinant ne tik mažmeninės kainos struktūrą, bet ir kitas rinkos dalyvių gaunamas pajamas, tiesioginės išmokos padidina žemdirbiams tenkančią pajamų dalį. Papildomi mokėjimai už rinkodaros paslaugas ir nuolaidos, gaunamos iš pieno perdirbėjų, padidina prekybos įmonėms tenkančią dalį ir atitinkamai sumažina perdirbėjams tenkančiąją. Todėl vertės pasiskirstymą reikėtų naudoti kaip geriau atspindintį realybę, vertinant rinkos dalyvių naudą bei tolesniems tyrimams išsiaiškinant proporcijų susiformavimo priežastis.

5. Pieno gamintojui tenkanti pajamų už įvairius produktus dalis skiriasi. Pardavus grietinę, sviestą ir „Tilsit“ tipo sūrį, pieno gamintojams tenkanti pajamų dalis yra didesnė, nei pardavus pieną ir varškės sūrį. Tai lemia mažesnė konkurencija šviežių pieno produktų rinkoje. Perdirbėjai šiuo atveju gali pasiimti didesnę produkto kainos dalį.

6. Mažmeninės kainos ir pieno produktų vertės struktūros tyrimai leidžia įvertinti tik vidaus rinkoje parduodamų produktų rinkos dalyviams tenkančias dalis. Lietuvoje apie 50 % pagaminto pieno sunaudojama eksportuojamai produkcijai gaminti. Tolesniuose tyrimuose reikėtų įvertinti, kaip eksportas veikia vertės pasiskirstymą rinkoje.

Gauta 2009 03 04

Priimta 2009 05 25

Literatūra

1. Dairy Supply Chain Margins 2007. Dairy Co, Cirencester, UK, 2007. P. 17.
2. Datum [interaktyvus]. Jungtinės Karalystės pieno sektoriaus organizacija DairyCo: <<http://www.mdcdatum.org.uk/>>.
3. Elitzak H. Food Cost Review, U. S. Department of Agriculture, Economic Research Service, AER-761, 1997. P. 50.
4. Guillotreu P. Prices and Margins along the European Seafood Value Chain, Cahiers de l'Artemis – Organisations et Stratégies Industrielles 4, Univ. of Nantes, 2003. P. 219.
5. Hemme T. et al. IFCN Dairy Report 2008, International Comparison Network, IFCN Dairy Research Center, Kiel, Germany. P. 214.
6. Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2007. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2008. P. 213.
7. Niemi J., Jansik C. Price formation and margins behavior in the Finnish food market // Mtt Economic Research, Helsinki, Finland, 2006: <http://ms.emu.fi/orb.aw/class=file/action=preview/id=235413/Niemi_Jansik.pdf>.
8. Rohner-Thielen E. From Grass to Glass; a Look at the Dairy Chain. Eurostat, Statistics in focus 79/2008. P. 8.
9. Torsten H., Wesseling K. Analysis of the Dairy Chain in Six Countries: <<http://www.ifcnnetwork.org/specialstudies/2006/Dr06-4-14.pdf>>.
10. Žemės ūkio produkcijos supirkimas 2008-04-01. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008. P. 22.
11. Žemės ūkio produkcijos supirkimas 2008-07-01. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008. P. 22.
12. Žemės ūkio produkcijos supirkimas 2008-10-01. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008. P. 23.
13. ŽŪMPRIS [interaktyvus]. Žemės ūkio ir maisto produktų rinkos informacinė sistema: <<http://www.vic.lt/ris/>>.

Albertas Gapšys, Deiva Mikelionytė, Ovidija Eičaitė

THE DISTRIBUTION OF THE VALUE OF DAIRY PRODUCTS AMONG FARMERS, PROCESSORS AND RETAILERS

S u m m a r y

The authors have carried out a research in order to analyse how the income from sold dairy products distributes among farmers, processors and retailers. The research is based on the data from the International Farm Comparison Network (IFCN), Farm Accountancy Data Network (FADN), Department of Statistics to the Government of the Republic of Lithuania, Lithuanian Agriculture and Food Market Information System (ZUMPRIS) and milk processing companies. The research contains two aspects:

- assessment of price margins for liquid milk in different countries (the shares of the retail price going to each sector along the supply chain: farmer, processing and retail trade as well as government taxes;
- assessment of the distribution of the income within the market participants for the five most popular Lithuanian dairy products.

On the basis of the IFCN information about milk production in the world in 2007, data on the farmers' share in the consumer price are analyzed. The authors have made their choice to analyse the data from reports of 38 countries (including 23 EU member states). Comparing price margins for liquid milk in Lithuania and

other countries, the authors have found that the farmers' share in the consumer price differs significantly. In 2007, the highest level was observed in India, Canada and Portugal, and the lowest level in Romania, Italy and Australia. For Lithuania, the farmers' share in the consumer price is about 39%, the margin for the processor and the retailer being about 46% and the VAT charge about 15%. Within the EU member states, the farmers' share in the consumer price in Lithuania is almost the same as the EU average. The grouping of countries according to special indicators (volume of production, exports, farm gate price and consumer price) has permitted to assess some general tendencies in the formation of the farmers' share in the consumer price.

The authors have analyzed the distribution of income among the market participants for liquid milk, sour cream, butter, Tilsit and cottage cheeses. Calculating the price margins, the direct support and marketing service income has been taken into account. The results indicate that direct support slightly increases the farmers' share, and the marketing service income slightly increases the retailers' share in the consumer price. The farmers' share in the consumer price for sour cream, butter and Tilsit cheese is higher than for liquid milk and cottage cheese. Since about 50% of all milk produced in Lithuania is used for the production of exportable dairy products, the analysed dairy chain permits to assess only the dairy products sold in the domestic market.

Key words: dairy supply chain margins, price margins